

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. Макаренка

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ІВЧЕНКО Анатолій Григорович

УДК 658.5:005.591.4:338.24

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЇ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ**

05 - Соціальні та поведінкові науки
051 - Економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.Г. Івченко

Науковий керівник: **Кудріна Ольга Юріївна**,
доктор економічних наук, професор

Суми – 2024

АНОТАЦІЯ

Івченко А.Г. Економічні стратегії безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 051 – Економіка. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. — Суми, 2024.

Основний науковий результат дисертаційної роботи полягає у створенні теоретико-методичних засад розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку підприємств на підставі сформованого теоретичного базису, результатів аналізу умов та передумов такого типу розвитку підприємств в національній економіці, сукупності концептів та компонентів розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку підприємства, використання сформованого інструментарію їхнього розроблення та реагування на загрози безпекоорієнтованому розвитку підприємств.

В роботі показано, що поняття «розвиток підприємства» є похідним від загальнофілософської категорії «розвиток». Надано семантичне поле розвитку та побудовано семантичну піраміду формування поняття «розвиток підприємства». Природу розвитку підприємства розкрито через його контексти (процес, діяльність, можливість, результат, умова тощо). За низкою критеріїв подано класифікацію типів розвитку підприємства. Проаналізовано підходи до розуміння та контексти економічної безпеки підприємства. Сутність безпекоорієнтованого розвитку підприємства розкрито шляхом виявлення діалектичного зв'язку розвитку підприємства та його економічної безпеки, комбінування контекстів понять, які використано у розкритті сутності такого типу розвитку. На основі комбінування контекстів розвитку підприємства та його економічної безпеки, а також метафор розуміння підприємства побудований простір смислів для розуміння сутності безпекоорієнтованого розвитку підприємства.

Сформовано теоретичний базис розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку вітчизняних підприємств, розкрито зміст та

призначення його елементів, до складу яких увійшли теоретичні засади стратегічного управління підприємством, розуміння сутності безпекоорієнтованого розвитку підприємств на рівні національної економіки та економічної стратегії окремого підприємства, аксіоми розроблення таких стратегій, вимоги до їхнього змісту, умови та передумови відповідного типу розвитку підприємств в Україні, оцінювання передумов безпекоорієнтованого розвитку вітчизняних підприємств, концепти розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку та їхній зміст, а також інструментарій подолання загроз безпекоорієнтованому розвитку підприємств.

Проаналізовано інституційні та феноменологічні умови безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні. Інституційні умови описано за допомогою сукупності загальновизнаних індексів (верховенства права, захисту прав власності, економічної свободи, крихкості держави та сприйняття корупції). Показано наслідки досягнення критичної межі для кожного з індексів для безпекоорієнтованого розвитку підприємств. Феноменологічні умови описано у вигляді наслідків військової агресії проти України, що триває з лютого 2022 р.

Передумови безпекоорієнтованого розвитку підприємств поділено на можливості та загрози на рівні національної економіки, надано їхній опис. Для кількісного оцінювання передумов безпекоорієнтованого розвитку підприємства на основі поля сил за К. Левіном та МАІ за Т. Сааті розроблено оцінну модель з правилами та інструментами інтерпретації її результатів: розкрито зміст та призначення моделі, надано її загальну аналітичну форму (адитивно-мультиплікативну), розроблено матрицю аналізу передумов, оцінено вагомість кожної з можливостей та загроз у складі передумов, що дозволило сформулювати за мірою їхньої вагомості окремі кластери можливостей та загроз у складі передумов безпекоорієнтованого розвитку підприємства. Розроблено правила інтерпретації результатів використання моделі. Сформовано суттєві для розроблення економічної стратегії безпекоорієнтованого розвитку підприємств висновки.

Сформовано сукупність концептів розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку підприємств: адаптивність як іманентна характеристика підприємства, принциповий вибір діяльності підприємства, пріоритизація безпекоорієнтованого розвитку підприємства, цільова типізація розвитку, цільова векторизація розвитку, шляхи реагування на загрози, ресурсне базування та стратегічний підхід. Зміст концептів розкрито з метою їхньої подальшої операціоналізації, яка надає змогу перевести ідеї концептів у площину їхнього практичного використання за допомогою відповідного інструментарію.

Для розроблення стратегії безпекоорієнтованого розвитку підприємства використано компонентний підхід, з використанням якого виділено компоненти стратегії: операціоналізована ідея співконкуренції за Б. Нейлбаффом та А. Бранденбургером, модель PARTS, сценарії зміни її елементів та способи реагування на загрози розвитку підприємства. Розкрито зміст кожної компоненти. Показано, що за компонентним підходом стратегія безпекоорієнтованого розвитку підприємства перетворюється зі статичного плану з виконання передбачених ним дій на змінювану в міру необхідності як на етапі розроблення, так і у ході реалізації комбінацію компонентів стратегії.

Для нівелювання або уповільнення розвитку загроз безпекоорієнтованому розвитку підприємств на рівні національної економіки сформовано сукупність способів реагування, які описано з використанням пропонованих критеріїв, що характеризують особливості способів. Охарактеризовано переваги й недоліки способів реагування, показано доцільність використання кожного з них для підприємств різного розміру, описано потребу у ресурсах при застосуванні способів.

Ключові слова: підприємство, безпекоорієнтований розвиток, загроза, економічна стратегія, теоретичний базис, оцінювання, модель, інструментарій.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті у фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз:*

1. Івченко А. Г. Зовнішні умови безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2023. № 2 (278). С. 24–38. <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2023-278-2-24-38>.

2. Івченко А. Г. Безпекоорієнтований розвиток підприємства: вектори, можливості та загрози. *Бізнес-Інформ*. 2023. №12. С. 368–378. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-12-368-378>.

3. Івченко А. Г. Модель оцінювання передумов безпекоорієнтованого розвитку підприємства. *Development Service Industry Management*. 2023. №4. 59–67. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4\(9\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4(9)).

4. Івченко А. Г. Концептуальні засади забезпечення безпекоорієнтованого розвитку підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2023. №2 (45). С. 129–138.

5. Івченко А. Г. Способи реагування на загрози безпекоорієнтованому розвитку підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 12. Том 2 (270/2). С. 6–20.

6. Кудріна О. Ю., **Івченко А. Г.** Стратегія безпекоорієнтованого розвитку підприємства: компонентний підхід. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. №2 (11). С. 95–102. <https://doi.org/10.32782/dees.11-15>.

Особистий внесок: запропоновано компонентний підхід до змісту стратегії безпекоорієнтованого розвитку підприємства та конкретні компоненти такої стратегії та основі моделі PARTS. Розроблено сценарії елемента «Учасники ринкової гри» моделі PARTS.

Праці апробаційного характеру:

7. Івченко А. Г. Наратив безпеко-орієнтованого розвитку для українських підприємств. *Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку фінансів, менеджменту та маркетингу: традиції, моделі, перспективи»*, Київ, 25 травня 2023 р. Тези доповідей. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 68–71.

8. Івченко А. Г. Принциповий підхід до аналізу умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції та перспективи розвитку економіки, фінансів, обліку та права»*, Кременчук, 21 лютого 2024 р. Тези доповідей. Кременчук: ЦФЕНД, 2024. С. 12–13.

9. Івченко А. Г. Принципові засади розроблення стратегій безпекоорієнтованого розвитку для підприємств в Україні. *VII міжнародна науково-практична конференція «Обліково-аналітичне та організаційно-економічне забезпечення розвитку регіону»*, Київ, 25 квітня 2024 р. Наукові праці. К.: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2024. 37–42 с.

10. Івченко А. Г. Вектори безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні. *VIII Всеукраїнська науково-практичної конференція «Сучасні теорія і практика менеджменту та бізнес-адміністрування»*, Черкаси, 25 квітня 2024 р. Електронне видання. Черкаси: ЧДТУ, 2024. 50–52 с.

11. Івченко А. Г. Формування смислового поля безпекоорієнтованого розвитку підприємства. *XI Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку фінансів, менеджменту та маркетингу: традиції, моделі, перспективи»*, Київ, 28 травня 2024 р. К: СНУ ім. Володимира Даля, 2024. С. 229–232.

ANNOTATION

Ivchenko A. H. Economic Strategies for Security-Oriented Development of Enterprises in Ukraine. – Qualification science work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 Social and Behavioral Sciences in the specialty 051 Economics. — Makarenko Sumy State Pedagogical University. — Sumy, 2024.

The main scientific result of the dissertation lies in the creation of theoretical and methodological foundations for the development of economic strategies for security-oriented enterprise development, based on the formation of a theoretical basis, the results of the analysis of conditions and prerequisites for this type of enterprise development in the national economy, a set of concepts and components for developing economic strategies for security-oriented enterprise development, and the use of established tools for their development and response to threats to security-oriented enterprise development.

The thesis demonstrates that the concept of "enterprise development" is derived from the general philosophical category of "development." A semantic field of development is provided, and a semantic pyramid of the formation of the concept of "enterprise development" is constructed. The nature of enterprise development is revealed through its contexts (process, activity, possibility, result, condition, etc.). A classification of types of enterprise development is presented based on several criteria. Approaches to understanding and the contexts of enterprise economic security are analyzed. The essence of security-oriented enterprise development is revealed by identifying the dialectical relationship between enterprise development and its economic security, combining the contexts of concepts used in disclosing the essence of such development. Based on the combination of the contexts of enterprise development and its economic security, as well as metaphors for understanding the enterprise, a space of meanings is created to understand the essence of security-oriented enterprise development.

A theoretical basis has been established for the development of economic strategies for security-oriented development of domestic enterprises, revealing the

content and purpose of its elements, which include the theoretical foundations of strategic enterprise management, understanding the essence of security-oriented enterprise development at the national economy level and the economic strategy of individual enterprises, axioms for the development of such strategies, requirements for their content, conditions and prerequisites for this type of enterprise development in Ukraine, assessment of the prerequisites for security-oriented development of domestic enterprises, concepts for developing economic strategies for security-oriented development and their content, as well as tools for addressing threats to the security-oriented development of enterprises.

The institutional and phenomenological conditions for security-oriented enterprise development in Ukraine are analyzed. The institutional conditions are described using a set of widely recognized indices (rule of law, protection of property rights, economic freedom, state fragility, and perception of corruption). The consequences of reaching a critical threshold for each of these indices in terms of security-oriented enterprise development are demonstrated. The phenomenological conditions are described as the consequences of the ongoing military aggression against Ukraine since February 2022.

The prerequisites for security-oriented enterprise development are divided into opportunities and threats, and their descriptions are provided. To quantitatively assess the prerequisites for security-oriented enterprise development, based on Lewin's force field theory and Saaty's AHP, an evaluation model has been developed, including rules and tools for interpreting its results. The content and purpose of the model are revealed, and its general analytical form (additive-multiplicative) is provided. A matrix for analyzing the prerequisites has been developed, and the significance of each opportunity and threat within the prerequisites is assessed. This allowed for the formation of separate clusters of opportunities and threats within the prerequisites for security-oriented enterprise development, ranked by their significance. The rules for interpreting the model's results have been developed. Key conclusions essential for the development of economic strategies for security-oriented enterprise development have been drawn.

A set of concepts for developing economic strategies for security-oriented enterprise development has been established: adaptability as an inherent characteristic of the enterprise, the fundamental choice of enterprise activities, prioritization of security-oriented development, target typification of development, target vectorization of development, ways to respond to threats, resource-based foundation, and strategic approach. The content of these concepts is disclosed to facilitate their further operationalization, enabling the translation of the conceptual ideas into practical application through appropriate tools.

To develop a security-oriented enterprise development strategy, a component-based approach was used, which highlights the following strategy components: the operationalized idea of "co-opetition" by B. Nalebuff and A. Brandenburger, the PARTS model, scenarios for changing its elements, and ways to respond to enterprise development threats. The content of each component is disclosed. It is shown that with the component-based approach, the security-oriented enterprise development strategy transforms from a static plan with predefined actions into a combination of strategy components that can be adjusted as necessary, both during the development phase and during implementation.

To neutralize or slow down the development of threats to security-oriented enterprise development, a set of response methods has been formulated, described using proposed criteria that characterize the specific features of these methods. The advantages and disadvantages of the response methods are characterized, and the appropriateness of using each method for enterprises of different sizes is shown. The need for resources when applying the methods is also described.

Keywords: enterprise, security-oriented development, threat, economic strategy, theoretical basis, evaluation, model, tools.

LIST OF APPLICANT'S PUBLICATIONS

Articles in Ukrainian Professional Journals, included in international scientometric databases:

1. Ivchenko A. H. External Conditions for Security-Oriented Development of Enterprises in Ukraine. *Bulletin of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. 2023. № 2 (278). P. 24-38. <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2023-278-2-24-38>.
2. Ivchenko A. H. Security-Oriented Enterprise Development: Vectors, Opportunities, and Threats. *Business Inform.* 2023. № 12. P. 368–378. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-12-368-378>.
3. Ivchenko A. H. Model for Evaluating the Prerequisites for Security-Oriented Enterprise Development. *Development Service Industry Management*. 2023. № 4. P. 59–67. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4\(9\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4(9)).
4. Ivchenko A. H. Conceptual Foundations for Ensuring Security-Oriented Enterprise Development. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*. 2023. № 2 (45). P. 129–138.
5. Ivchenko A. H. Methods for Responding to Threats to Security-Oriented Enterprise Development. *Actual Problems of Economics*. 2023. № 12. Volume 2 (270/2). P. 6–20.
6. Kudrina O. Yu., **Ivchenko A. H.** Strategy for Security-Oriented Enterprise Development: Component Approach. *Digital Economy and Economic Security*. 2024. № 2 (11). P. 95–102.

Personal Contribution: A component approach to the content of the strategy for security-oriented enterprise development and specific components of such a strategy based on the PARTS model have been proposed. Scenarios for the "Market Game Participants" element of the PARTS model have been developed.

Works of an exploratory nature:

7. Ivchenko A. H. Narrative of security-oriented development for Ukrainian enterprises. *International scientific-practical conference "Priorities of finance, management, and marketing development: traditions, models, perspectives"*, Kyiv, May 25, 2023. Conference proceedings. Kyiv: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University Publishing, 2023. P. 68–71.

8. Ivchenko A. H. The Principle approach to analyzing the conditions of security-oriented development of enterprises in Ukraine. *International scientific-practical conference "Current trends and prospects of economic, financial, accounting, and legal development"*, Kremenchuk, February 21, 2024. Conference abstracts. Kremenchuk: CFEND, 2024. P. 12–13.

9. Ivchenko A. H. Fundamental principles of developing security-oriented development strategies for enterprises in Ukraine. *VII International scientific-practical conference "Accounting, analytical and organizational-economic support for regional development"*, Kyiv, April 25, 2024. Conference proceedings. Kyiv: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 2024. P. 37–42.

10. Ivchenko A. H. Vectors of security-oriented development of enterprises in Ukraine. *VIII Ukrainian national scientific-practical conference "Modern theory and practice of management and business administration"*, Cherkasy, April 25, 2024. Electronic publication. Cherkasy: Cherkasy State Technological University, 2024. P. 50–52.

11. Ivchenko A. H. Formation of the semantic field of security-oriented development of an enterprise. *XI International Scientific and Practical Conference «Priorities for the Development of Finance, Management, and Marketing: Traditions, Models, Perspectives»*, 2024, Kyiv, May 28, 2024. Kyiv: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 2024. P. 229–232.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ СТРАТЕГІЙ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ	21
1.1. Розвиток підприємств: зміст та контексти розуміння	21
1.2. Безпекоорієнтований розвиток підприємства: сутність та передумови	43
1.3. Базис розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні	65
Висновки до розділу 1	92
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДУМОВ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ	95
2.1. Аналіз умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні	95
2.2. Передумови безпекоорієнтованого розвитку підприємств	120
2.3. Модель оцінювання передумов безпекоорієнтованого розвитку підприємства	141
2.4. Оцінювання передумов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні	163
Висновки до розділу 2	185
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ СТРАТЕГІЙ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ	188
3.1. Концепти розроблення економічних стратегій безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні	188
3.2. Формування економічної стратегії безпекоорієнтованого розвитку підприємства	208
3.3. Способи реагування на загрози безпекоорієнтованому розвитку підприємств	233
Висновки до розділу 3	264
ВИСНОВКИ	266
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	269
ДОДАТКИ	302